

MONETĀRO ATTIECĪBU SPECIFIKA VIDUSSKOLĒNU VIDŪ MAZĀKUMTAUTĪBU SKOLĀ

Monetary Relationships among Secondary School Students in Minority Schools

Sandra Mihailova

Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

E-pasts Sandra.Mihailova@rsu.lv

Abstract. *The issue becomes especially important for young people, especially secondary school students, their attitudes toward money, to make predictions about people's socio-economic behavior in the future. The current high school students after several years will be active players of many socio-economic processes, therefore research of their current attitudes towards money - may be particularly interesting, instructive, and enable adjustments to eliminate the potential problems of the monetary behavior in the future. Such studies can give students the necessary knowledge of the behavior of money that will be contribution to the practice of psychological counseling. Currently, the monetary aspect of the relationship of psychological research in both empirical and theoretical perspective is global, but hardly done in Latvia. Therefore, this pilot study is an attempt to develop an insight into this topic in Latvia. The paper examines the secondary monetary relationship in minority school in Riga (in Latvia), and the results are compared with similar research data in Russia.*

Keyword: *monetary relationships, monetary behavior, money psychology, socio-economic behavior, students of minority schools.*

Ievads

Introduction

Rietumu kultūrā tradicionāli tiek uzskatīts, ka nauda ir ekonomisks fenomens. Tomēr pēdējā simtgadē nauda kļūst par vairāku sociālo zinātņu: antropoloģijas, psiholoģijas un socioloģijas pētniecības objektu. (Фенько, 2000) Arvien nopietnāk tiek pētīti arī naudas sociāli-psiholoģiskie aspekti, atzīstot, ka katram cilvēkam ir sava individuālā attieksme pret naudu.

Cilvēki daudzu gadsimtu garumā mēģina izprast naudas fenomena būtību. Taču tieši pēdējās desmitgadēs sakarā ar pāreju uz tirgus ekonomiku, interese pētīt naudas specifiku ir ievērojami pieaugusi, t.sk. arī postpadomju valstīs. S.Abramova (Абрамова, 2000) ir izpētījusi, ka mūsdienu Krievijā attieksmi pret naudu ietekmē 4 aspekti: 1 - tradicionāla ekonomiska apziņa, kas saistīta ar reliģiozitāti, kopību un visu pielīdzināšanu vienam kritērijam, vai naudas kā abstraktas vērtības uztveri, par kuru pat nepieklājas runāt; 2 - padomju mentalitāte, kas apskata naudu kā ekspluatācijas un nevienlīdzības līdzekli, kuru vajag iznīcināt; 3 - rietumu ekonomikas ietekme, kur naudas attiecības ir sociālo attiecību, sakaru un prioritāšu centrā; 4 - tirgus likumu krīzes raksturs un kā sekas bailes par atkarību no naudas. Raksta autore uzskata, ka šos aspektus var nosacīti attiecināt arī uz Latviju, jo tā vairākus gadu desmitus bija pakļauta padomju ideoloģijai un ekonomikai.

Jau 1995.gadā J.Veselovs (Веселов, 1995) atzīmēja, ka naudas materiāla nozīme arvien vairāk samazinās, bet naudas sociālā nozīme pieaug. Tā kļūst par sociālu institūtu, veidojas jauna naudas kultūras forma. Kā norāda

S.Abramova.(Абрамова, 2000) mūsdienu sabiedrībā nauda izpilda ne tikai ekonomiskas, bet arī sociālas un kultūras funkcijas. Parasti tā tiek izmantota, lai iegūtu citas vērtības, taču mūsdienu kultūras ietekmē tā bieži tiek pārvērsta arī par pašmērķi, tādējādi kļūstot par absolūtu vērtību. Naudas cirkulāciju regulē ne tikai ekonomiski, bet arī ne mazākā mērā sociāli un psiholoģiski likumi. Tajā pašā laikā, kā norāda socioloģe S.Abramova (Абрамова, 2000), vairums ekonomisko teoriju to neņem vērā. Vēl aizvien nepietiekoša uzmanība tiek veltīta naudas funkcionēšanas sociālajiem aspektiem un to sekām, tādēļ nepieciešams arvien vairāk naudu pētīt ne tikai kā ekonomisku, bet arī kā sociālu un kultūras fenomenu. Vairums naudas-finanšu psiholoģisko pētījumu uzdevums ir demonstrēt, ka cilvēki attiecībās ar naudu neuzvedās racionāli – viņi pelna, tērē, uzkrāj, aizņēmas un pērk dāvanas, dažreiz darot to pilnīgā pretrunā ar jebkuru ekonomikas aksiomu.(Фенько, 2000; Енин, 2007)

Nauda lielā mērā nosaka ikdienas domāšanu un tādējādi arī sociālo uzvedību. Tā ietekmē ne tikai cilvēku ekonomisko uzvedību, bet arī būtiski ietekmē morāles vietu vērtību hierarhijā. Mainoties paaudzēm, mainās arī naudas sociālā loma un tās sociālās funkcijas. S.Abramova (Абрамова, 2000) savā pētījumā pierādīja, ka dažādās paaudzēs izpaužas dažādi ekonomiskās uzvedības modeļi, taču tajā pašā laikā arī vienas paaudzes robežās var novērot dažādu ekonomisko modeļu elementus. Viņas pētījums parādīja, ka 2000.gadā dažādās paaudzēs tirgus modeļa iezīmes (laba orientēšanās ekonomiskajās zināšanās, iniciatīva, atvērtība) izpaudās diezgan vāji. Tomēr visās paaudzēs ir manāma tendence adaptēties jaunajiem ekonomiskajiem apstākļiem, galvenokārt mainoties instrumentālām vērtībām un saglabājot terminālās vērtības.

Šobrīd dzīve mūsdienu jauniešiem ir savādāka, kā tā bija viņu vecākiem. Raksturojot mūsdienu situāciju, psiholoģe A.Feņko (Фенько, 2000; 96) norāda, ka „apkārtējā dzīve mērķtiecīgi mainās un bērni neredz apkārt neko stabilu, tādēļ viņiem veidojas nostādne – orientēties uz situāciju. Viņi cenšas izdzīvot šajā mainīgajā pasaulē un attīsta spēju pielāgoties jebkurai situācijai. Rezultātā viņiem formējas spēja ātri visu izvērtēt, elastība, spēja pielāgoties, atvērtība jaunajam. No vienas puses ātra adaptācija ir ļoti laba lieta, no otras – dvēselē šādam bērnam neveidojas kārtība. Viņš izaug par labi pielāgojušos apstākļiem cilvēku, kurš pārliecināts, ka var izlavierēt no jebkuras situācijas. Taču agri vai vēl šāds cilvēks kļūst par apstākļu upuri, jo nevar likt pretī neko savu, šādu bērnu domāšana kļūst pragmatiska, gods pārdodas, bet sirdsapziņa vienkārši atmirst.”

Lai varētu prognozēt cilvēku sociāli-ekonomisko uzvedību nākotnē, īpaši nozīmīgs kļūst jautājums par jauniešu, īpaši vidusskolēnu, attieksmi pret naudu. Jo tieši vidusskolēnu vecums ir laiks, kad veidojas un attīstās pasaules uzskats, morāli-ētiskās vērtības (Jirgena, 2006) un veidojas noteiktas monetārās uzvedības iedīgļi. Vairums pētījumu apliecina, ka ap 15-16 gadiem vidusskolēniem formējas tāda ekonomiskā apziņa, kas pēc struktūras un satura ir tuva pieaugušiem cilvēkiem. Tādējādi var konstatēt pieaugušiem līdzīga ekonomiskās apziņas līmeņa attīstību, bet citas pieaugušajiem raksturīgās kvalitātes paliek nepietiekami attīstītas un

nediferencētas. Salīdzinot dažāda dzimuma vidusskolēnu psiholoģiskos un uzvedības raksturojumus, var izdalīt būtiskas atšķirības ekonomiskajā apziņā. (Полтавская, Козлова, Сони́на, 2009)

Pašreizējie vidusskolēni – „tie ir patstāvīgi, „teorētiski” neatkarīgi no vecākiem cilvēkiem, kuri ir norūpējušies par personisko likteni, kur pirmajā vietā ir vēlme kļūt bagātam, labi iekārtoties dzīvē un atrast savu vietu / darbu.”(Абрамова, 2000; 40) Taču tieši viņi pēc vairākiem gadiem kļūs par daudzu sociāli-ekonomisko procesu aktīviem dalībniekiem, tādēļ viņu pašreizējās attieksmes pret naudu izpēte – var būt īpaši pamācoša un dot iespēju korekcijām, lai novērstu ar monetāro uzvedību saistītās iespējamās problēmas nākotnē. (Полтавская, Козлова, Сони́на, 2009) Šādi pētījumi var dot nepieciešamās zināšanas par skolēnu monetāro uzvedību, kas būs devums arī psiholoģiskās konsultēšanas praksei. (Махрина, 2006)

Šobrīd monetāro attiecību psiholoģisko aspektu pētniecība gan empīriskā, gan teorētiskā plānā notiek visā pasaulē (Семенов, 2010), taču praktiski nemaz Latvijā. Tādēļ šis pilotpētījums ir mēģinājums veidot ieskatu šajā tēmā Latvijā.

Šī pētījuma mērķis – izpētīt, kāda ir vidusskolēnu monetāro attiecību specifika mazākumtautību skolā Rīgā (Latvijā) un salīdzināt ar līdzīgu pētījumu datiem Krievijā. Pētnieciskais jautājums – kādas ir līdzības un atšķirības monetārajās attiecībās Latvijas un Krievijas jauniešiem.

Theoretical background: the monetary relationship from the perspective of various authors

Krievijas zinātnieki A.Žuravļovs un A.Kupreičenko (Журавлев, Купрейченко, 2003) cilvēka attiecības ar naudu (monetārās attiecības) uzskata par ekonomiskās apziņas empīriski izdalītu komponentu, kas iekļauj sevī vairākus aspektus:

- a) naudas vērtības komponentu – naudas nozīmi konkrētam indivīdam;
- b) naudas emocionālo komponentu jeb attieksmi pret naudu, kas ietver sevī arī motivāciju komponentu – vēlmes spēku, intensitāti iegūt naudu, personības iezīmes, rīkojoties ar naudu;
- c) uzvedības komponentu attieksmē pret naudu – katra subjektīvā nozīme darbībai ar naudu, kurām operācijām ar naudu cilvēks dod priekšroku;
- d) sociālos priekšstatus par naudas lomu individuālajā un sabiedrības dzīvē;
- e) sociālos priekšstatus par naudas funkcijām personiskajā dzīvē: dzīves mērķu, kam tiek veltīta nauda, izteiktības subjektīvais vērtējums.

Pie līdzīgiem secinājumiem savā disertācijā 2004.gadā nonāca arī M.Semenovs (Семенов, 2004) kurš pētīja attieksmes pret naudu saistību ar personības briedumu. Viņš secināja, ka monetārās attiecības ir viens no cilvēka attieksmju sistēmas komponentiem, kas atspoguļo individuālo, subjektīvi-vērtējošo pieeju naudai kā realitātes objektam un sevī ietver rīcības ar naudu un attiecību ar citiem cilvēkiem saistībā ar naudu interiorizēto pieredzi specifiskā sociokultūras

situācijā. Monetārās attiecībās viņš izdalīja vairākus komponentus: kognitīvo (monetārie priekšstati), emocionālo (naudas vērtība) un regulātoro (monetārās vērtības, motīvi, sociālās nostādnes, uzvedības normas). Pēc viņa domām cilvēka monetārās attiecības raksturo zināms nemainīgums un vispārinājums, kas raksturo cilvēka dzīves pozīciju attiecībā pret naudu un satur sevī atsevišķu biežāk lietojamo monetāro darbību sistēmu.

Attieksme pret naudu regulē cilvēka monetāro uzvedību, emocionālo vērtējumu attiecībā pret naudu, naudas reprezentāciju cilvēka apziņā kā noteiktas vērtības un jēgu. (Махрина, 2006) Tieši šīs naudas reprezentācijas veidu atšķirības veido dažādus monetārās uzvedības veidus. Ja starp šīm reprezentācijām ir izteikts konflikts, dominē racionāla patērētāja monetārā uzvedība. Ja ir potenciāls konflikts, dominē racionālā patērētāja un impulsīvi racionāli taupošā monetārā uzvedība. Ja konflikta starp naudas vērtību un jēgu nav, dominē racionāla patērētāja monetārā uzvedība un racionāla naudas ieguve. (Письменова, 2011)

Monetārai uzvedībai ir vairāki veidi (patērēšana, uzkrāšana u.c.), kas veidojas, balstoties uz rīcības ar naudu paņēmieniem, raksturojumu (telpa, laiks, impulsivitāte / racionalitāte) un atspoguļo virzību uz atšķirīgām dzīves sfērām, monetārās uzvedības veidu periodiskumu un tās mērķtiecību. (Письменова, 2011) M.Semenovs (Семенов, 2004) savā pētījumā pierādīja, ka monetārā uzvedība un tās epifenomeni vairāk ir atkarīgi no individuāli-psiholoģiskām cilvēku īpatnībām, nekā no notiekošām sociālajām pārmaiņām. Kā atsevišķus monetāro attiecību veidus M.Semenovs (Семенов, 2004) apskatīja monetārās vērtības, monetāros motīvus, monetārās vajadzības, monetārās sociālās nostādnes.

Sākumā apskatīsim monetārās vērtības. Nauda ir ne tikai mūsu dzīves parādība vai priekšmets, tā var būt arī kā noteikta termināla vai instrumentāla vērtība kopējā personības vērtību sistēmā. Nauda nav tikai materiāla vērtība, tā var būt arī līdzeklis sociālo un garīgo mērķu sasniegšanai. Pārlicība par naudu kā vērtību izpaužas tajā, ka no personiskā vai sociālā skata punkta naudas esamība ir labāka kā iztrūkums.

Monetārā vajadzība ir vajadzība pēc naudas, kas nav tikai materiāla vajadzība, bet arī sociāla un garīga, tādēļ vajadzību pēc naudas var attiecināt pie īpaša vajadzību veida. Nauda ir kā dažādu sociālo un garīgo cilvēku problēmu risināšanas līdzeklis. Nedaudz citādāku skatījumu piedāvā S.Jerina (Ерина, 1999; 250): „vairumam cilvēku nauda ir kaut kas nepieciešams izdzīvošanai (materiālo vajadzību realizācija), taču tā arī dod personisko, politisko, ekonomisko brīvību.” Monetārā vajadzība ir kvazivajadzība, kas palīdz apmierināt materiālas, sociālas un garīgas vajadzības. Šo vajadzību var apmierināt gan reālā plānā (kā naudas ieguve), gan ideālā plānā (fantāzijās par naudu). Monetārās vajadzības var būt spēcīgas un vājas. Tās raksturo naudas apjoms, kas nepieciešams, lai apmierinātu vajadzības. (Семенов, 2004) Tādējādi monetārās vajadzības ir subjekta objektīvā nepieciešamība pēc naudas, kura izpaužas tieksmē iegūt naudu.

Savukārt monetārā apmierinātība izpaužas pozitīvā attieksmē pret naudas ieņēmumiem, dzīves finansiālo situāciju, kas nodrošina regulāru naudas

saņemšanas un garantētai, no subjekta skata punkta, šī apmierinājuma saņemšanai nākotnē. Monetārā apmierinātība ir atkarīga no vajadzības pēc naudas līdzekļiem spēka, no vajadzību tipa (jāsedz deficīts vai jāiegulda izaugsme), no attiecības starp vēlamo un reālo labklājību. (Семенов, 2004)

Monetārais motīvs jeb naudas motīvs ir reāls uzvedības motivātors, uz kuru var attiecināt tās kvalitātes, kas raksturīgas citiem motīviem un vajadzībām. Uzsverot monetāro motīvu vēsturiskās saknes, S. Cvetkovs un Ž. Žilina (Цветков, Жилина, 2003) atzīmē, ka postpadomju telpā pamatā bija attīstīta taupīga uzvedība, neizstrādājās tirgus attiecības ar naudu – nopelnītā taupība dažreiz pārvērtās parastā naudas glabāšanā „zeķē melnai dienai”.

Ienākot tirgus ekonomikā, kā norāda V. Milmans (Мильман, 2003) par galveno veiksmes faktoru un kritēriju kļuva nauda, tādēļ kā dzīves pamatvērtības tika apskatītas tās, ko par naudu var nopirkt, t.i., patērētāja vērtības. Atbilstoši vadošā aktivitātes forma, uz kuru vajag tiekties, – materiālu un sociālu vērtību patērēšana.

Monetārās sociālās nostādnes ir sociālo nostādņu grupa, kura veidojas no pieredzes kā rīkoties ar naudu, un kā naudas jautājumos sadarboties ar citiem cilvēkiem. Tās saistītas ar personības vajadzību hierarhiju, ar apstākļiem, kuros cilvēks darbojas un apmierina savas monetārās vajadzības. Monetārās sociālās nostādnes raksturo šādas pazīmes: struktūra: parasti izdala kognitīvos, uzvedības un afektīvos komponentus; hierarhiskums; valentitāte: pozitīva, negatīva un neitrāla; noformētība, kas balstās uz cilvēka un apkārtējas vides mijiedarbības pieredzi. (Семенов, 2004) Kā norāda G. Beļicka (Белицкая, 2003) attieksmes pret naudu faktoru sistēma sastāv no šādām modalitātēm: priekšstata par savu materiālo labklājību; priekšstatiem par paņēmieniem materiālās labklājības sasniegšanai; subjektīviem pārdzīvojumiem par materiālo labklājību. Sociālo priekšstatu par naudu saturs atspoguļo subjektu implicētos (garīgos) procesus, vērtību orientācijas dzīves mērķu sistēmā, kā arī tās izmaiņas, kas notiek sabiedrībā. (Гайворонская, 2009) T. Tangs un Dž. Kims (Tang, Kim, 1999) uzskata, ka monetārām nostādnēm ir 3 komponenti: afektīvais (labums, ļaunums), kognitīvais (naudas saikne ar sasniegumiem, cieņu, brīvību) un uzvedības.

Ārzemju pētījumu apkopojumu par monetārām nostādnēm savā grāmatā veica A. Feņko (Фенько, 2000), uzsverot, ka 20.gadsimta pēdējo 20 gadu pētījumi parādījuši monetāro nostādņu saistību ar demogrāfiskiem (dzimums, vecums, sociālā šķira), nacionāliem un personiskiem faktoriem. Kopumā pētījumu plašais spektrs parāda, ka uzvedība un nostādnes pret naudu nav nekas ārkārtējs, izolēts, bet gan sastāda neatņemamu daļu no personības sociālajām attiecībām un uzvedības. (Семенов, 2004)

Iepriekš veiktajā pētījumā (Jirgena, 1999), tika apkopotas dažādu psiholoģisko teoriju atziņas par uzvedības izvēles determinantēm. Tika konstatēts, ka jebkura izvēle ir sarežģīts gan apzināts, gan neapzināts uzvedības akts, ko ļoti spēcīgi ietekmē paša cilvēka dzīves pieredze, sociāli-ekonomiski-vēsturiskā situācija un sabiedrības, kurā dzīvo cilvēks, nostādnes. Tādējādi arī cilvēka

attiecības ar naudu, tās uzkrāšanu vai tērēšanu ietekmē vairāki neapzināti vai apzināti motīvi: vēlme gūt apmierinājumu no savas darbības un apmierināt savu vajadzību, likvidējot „trūkuma stāvokli”, vēlme pašaktualizēties, neitralizēt savus iekšējos konfliktus, atrast savas eksistences jēgu, sasniegt savu neapzināto mērķi, veidot sekmīgu mijiedarbību ar apkārtējo pasauli un nonākt pie iepriekš prognozētajiem rezultātiem.

Kopā ar monetārās uzvedības psiholoģiskiem regulatoriem, var būt dažādi nepsiholoģiski faktori, kas ietekmē monetāro uzvedību: sociāli-demogrāfiskie, kultūras un citi. (Семенов, 2004)

Pēdējos gados veikti naudas psiholoģiskie pētījumi (Mihailova, 2011) ļāva izdalīt 4 veida monetāro attiecību modeļus, kur 1.modelis – maz dot un daudz saņemt, kas raksturīgs cilvēkiem, kuri gaida, ka sabiedrība viņus uzturēs, tie ir nemitīgie pabalstu prasītāji; 2. modelis – “maz dot un maz saņemt” raksturīgs, cilvēkiem, kuri īpaši neko nevēlas sabiedrībai dot un samierinās ar to mazumiņu, ko saņem, viņi ar pirkumiem neaizraujas un pēc pabalstiem necīnās; 3. modelis – “daudz dot un maz saņemt” raksturīgs cilvēkiem, kuri daudz strādā sabiedrības labā (bieži palīdzošās profesijās) un par savu algu īpaši necīnās, vairāk saņem garīgu nekā materiālu gandarījumu; 4. modelis – “daudz dot un daudz saņemt” – raksturīgs cilvēkiem, kuri apzinās savu ieguldījumu un grib adekvāti par to saņemt, tādēļ par mazām summām nestrādā, lieko naudu laiž aprītē, tie ir bieži privātpraksēs un privātuzņēmumos strādājošie.

Svarīgi pamanīt šo monetāro attiecību modeļu veidošanos jau vidusskolas vecumā, lai maksimāli veicinātu 4.modeļa attīstību un mācītu veidot harmoniskas attiecības ar naudu, kad nauda tiek uzskatīta kā līdzeklis, nevis mērķis, saskaņojot naudas pelnīšanas un uzkrāšanas motīvus ar pašrealizācijas un radošuma motīviem. Savukārt, pēc M. Semenova (Семенов, 2004) domām, orientāciju uz sociālā statusa „nopirkšanu”, skaudību naudas dēļ, personisko neapmierinātību pārmaksāšanas gadījumā, spriedzi jautājumos par finansiālo stāvokli, naudas fetešizāciju, cilvēku vērtēšanu pēc naudas – var uzskatīt par personības deformāciju.

Pētījuma metodoloģija

The methodology

Pētījumā izmantotās metodes: teorētiskā literatūras analīze par monetārām attiecībām un naudas psiholoģiskajiem aspektiem; M. Semenova (Семенов, 2009) modificētā A. Fernama aptauja „Attieksme pret naudu”; Krievijas socioloģes M. Poltovskas (Полтавская, Козлова, Сони́на, 2009) izveidotā aptauja; J. Mahrinas (Махрина, 2006) izveidotā metodika monetāro attiecību kognitīvo un afektīvo aspektu pētniecībai.

Pētījuma izlase tika veidota no vienas Rīgas mazākumtautības skolas 11.-12. klašu skolēniem, kuri labprātīgi piekrita piedalīties pētījumā un atbalstīt tā norisi. Kopā piedalījās 72 skolēni (16.-18.gadi), pētījumam tika atlasītas 60 anketas (30 jauniešu un 30 jaunieši).

Pētījums notika 2012.gada janvārī. Iegūtie Rīgas skolēnu dati tika salīdzināti ar līdzīgu pētījumu rezultātiem Krievijā: 2006.gadā Omskā - aptaujāti 105 vecāko klašu skolēni (Семенов, 2009), 2009.gadā vienā Volgogradas skolā - aptaujāti 58 vidusskolēni (Полтавская, Козлова, Сони́на, 2009) un 2008.gadā Taganrogā - aptaujāti 70 respondenti (Голубева, 2009).

Lai novērtētu skolēna ģimenes finansiālo stāvokli pēc skolēna domām, tika piedāvāts izvēlēties apgalvojumu, kas vairāk atbilst ģimenes finansiālajam stāvoklim. Tika iegūti šādi rezultāti: apgalvojumu «Naudas nepietiek pat pārtikai»; neizvēlējās neviens – 0%; apgalvojumu «Naudas pietiek pārtikai, bet nepietiek apģērbam» izvēlējās – 6%; apgalvojumu «Naudas pietiek pārtikai un apģērbam, bet ne dārgām precēm» izvēlējās 34%; apgalvojumu «Dažreiz pārku dārgas lietas» izvēlējās – 49%, bet apgalvojumu «Varu atļauties sev nopirkt visu, ko vēlos» izvēlējās – 6% respondentu.

Kā parādīja J.Golubevas pētījums (Голубева, 2009), cilvēki ar vidējiem ienākumiem visbiežāk nonāk situācijā, kad naudas pietiek pārtikai un apģērbam, bet dārgām mantām nepietiek, vai arī tās var šad tad atļauties. Tādējādi šī pētījuma rezultāti rāda, ka visu respondentu grupu pamatā veido skolēni no vidēja materiāla nodrošinājuma ģimenēm (pēc skolēnu pašu domām). Nav skolēnu no ļoti nabadzīgām un tikai daži bērni ir no ļoti turīgām ģimenēm. Pētījuma izlasei tika izvēlēti tikai tie jaunieši, kuri savu ģimeni raksturoja kā ar vidēju materiālo nodrošinājumu.

Iegūtie rezultāti un to analīze

The results and analysis

Rezultātu analīze tiks veikta pēc izmantoto metodiku secības. Sākumā tiks analizēti J.Semenova modificētās aptaujas anketas „Attieksme pret naudu” rezultāti.

Šajā aptaujā visi 45 jautājumu rezultāti tika apkopoti 5 skalās: 1 - pozitīva un racionāla attieksme pret naudu, māka rīkoties ar naudu; 2 - fiksācija uz naudu, motīvs ekonomēt; 3 - trauksme naudas dēļ, finansiālās drošības motīvs; 4 - negatīvas emocijas attiecībā uz naudu, spriedze naudas dēļ; 5 - naudas terapeitiskā funkcija, nauda kā prieks vai zāles.

No 1.tabulas redzams, ka praktiski nav atšķirību starp jauniešu grupu vidējiem rezultātiem. Līdz ar to var teikt, ka krieviski runājošu jauniešu attieksme pret naudu ir līdzīga neatkarīgi no valsts un pilsētas, kurā viņi dzīvo. Arī pētniecības gada atšķirība Latvijā 2012.gads, Omskā – 2006.gads nav būtiski ietekmējusi rezultātus. Ja salīdzina skalu relatīvās vērtības, tad redzams, ka abu valstu jauniešiem attieksmē pret naudu dominē māka rīkoties ar naudu un motīvs ekonomēt, bet vismazāk izteikta spriedze naudas dēļ.

Tālāk tiks analizēti rezultāti, kas iegūti, izmantojot Krievijas socioloģes M.Poltovskas veidoto anketu. Šī anketa sastāvēja no vairākiem jautājumiem, kuru atbildes savā pētījumā Volgogradā 2009.gadā socioloģe salīdzināja pa zēnu un

meiteņu grupām. Tādēļ arī šajā pētījumā daži jautājumi tiks apskatīti pa dzimumu grupām.

1.tabula

Aptaujas „Attieksme pret naudu” skalu datu vidējās vērtības, salīdzinot Latvijas un Krievijas datus

Surveys „Attitudes towards money” scale data averages over Latvian and Russian data

Aptaujas skalas	Xvid (Latvija, 2012)	Standartno virze	Relatīvais Xvid	X vid (Krievija 2006g)	Standartno virze (Krievija, 2006)	Relatīvais Xvid
1.Skala	35,06	9,87	51%	35,79	8,46	51%
2.Skala	24,68	5,43	50%	25,05	6,38	51%
3.Skala	32,31	8,78	42%	31,03	8,62	40%
4.Skala	21,09	5,71	34%	20,07	6,05	32%
5.Skala	32,55	8,68	58 %	32,72	7,92	58%

Apkopojot anketu datus, tika iegūti šādi rezultāti: uz jautājumu: „Kāda ir jūsu attieksme pret naudu” 35% skolēnu atbildēja „neitrāla”, 57% izvēlējās atbildi "pozitīva", 6% atbildēja, ka „grūti atbildēt”, pozīciju „negatīva” – neizvēlējās neviens. Līdzīgi Krievijas pētījumā Volgogradā (Полтавская, Козлова, Сони́на, 2009) arī dominēja atbildes „pozitīva” un atbildi „negatīva” neizvēlējās neviens. Tas nozīmē, ka nabadzības ideoloģija, ka nauda ir kaut kas slikts, – nepiemīt. Savukārt T. Tangs (Tang, 1999) ar saviem kolēģiem 20.gadsimta 90-to gadu pētījumos secināja, ka tieši jaunieši visbiežāk uzskata, ka nauda ir ļaunums. Iespējams, ka rezultātu atšķirību var skaidrot ar dažādā laikā un dažādās valstīs pētītiem jauniešiem.

Otrais jautājums „Kādiem jābūt ikmēneša ienākumiem, lai cilvēku uzskatītu par bagātu” sagādāja visvairāk grūtību, jo vairāk kā 1/3 jauniešu atbildi nesniedza. Ikmēneša summa, ko piedēvē bagātam cilvēkam bija intervālā no 30 līdz 120 000Ls mēnesī, vidēji grupā 11219 Ls jeb 21025\$. Šis rezultāts ir 14 reizes lielāks kā Krievijas aptaujā, kad vidējā summa bija 47 000 rubļu jeb 1497\$. Personisko izdevumu summa tika noskaidrota ar jautājumu „Kādu naudas summu mēnesī Jūs patstāvīgi tērējat personiskiem izdevumiem?” Atbilžu intervāls bija no 5 līdz 300 Ls. 59% respondentu tērē no 5 līdz 60 latiem mēnesī, 21% – no 60 līdz 120 latiem, 21% – no 120 līdz 300 latiem.

Subjektīvā apmierinātība ar savu izdevumu summu tika pētīta ar jautājumu „Vai šī naudas summa apmierina Jūsu vajadzības?”. Tika iegūti šādi rezultāti: 26% respondentu ir apmierināti ar saviem mēneša ienākumiem (Krievijā ir apmierināti 19%), 51% respondentu ir daļēji apmierināti (Krievijā – 59%), bet 23% – nav apmierināti ar saviem ienākumiem (Krievijā – 21%). Pie kam visās grupās ir gan skolēni ar lielām ienākumu summām, gan ar mazām. Atšķirībā no Krievijas pētījuma, kur meitenes novērtēja savu izdevumus kā mazākus, ne kā zēni, Latvijā

vērojama pretēja tendence, kad meitenes tērē mēnesī vairāk kā zēni. Gan Latvijā, gan Krievijā lielākā respondentu daļa ir daļēji apmierināta ar saviem mēneša ienākumiem.

Lai noskaidrotu naudas ieguves avotus, tika uzdots jautājums „Kādi ir Jūsu naudas ieguves veidi?” un piedāvāti 6 izvēles varianti. Iegūtie rezultāti parādīja, ka gan Latvijā, gan Krievijā galvenais ienākumu avots jauniešiem ir vecāku iedotā nauda, ja viņiem to palūdz vai fiksēta summa, ko izsniedz mēnesī. Abās valstīs ~30% iegūst naudu nopelnot. Latvijā daudz mazāk kā Krievijā naudu jaunieši saņem no citiem radniekiem (skat.2.tabulu).

No tabulas redzams, ka galvenie ienākumi skolēniem ir no vecākiem un regulāru kabatas naudu no vecākiem saņem tikai 47% respondentu (Krievijā ~33%). Vairumā gadījumu abās valstīs jauniešiem nav patstāvīga ienākuma avota. Tāpat kā Krievijā Latvijā biežāk patstāvīgi pelna puīši kā meitenes. Ja salīdzina ienākumu avotu skaitu, tad vidēji grupā skolēniem ir 2 naudas ieguves veidi, bet zēni biežāk kā meitenes pelna paši.

2.tabula

Jauniešu naudas ieguves veids Latvijā un Krievijā %
Young people's way of extracting money Latvian and Russian %

Naudas ieguves avots	Latvija Kopā	Latvija Zēni	Latvija Meitenes	Krievija Kopā	Krievija Zēni	Krievija Meitenes
1) Vecāki dod konkrētu summu katru mēnesi	47	47	48	36	29	44
2) Vecāki dod naudu, kad pajautāju	68	69	67	79	74	85
3) Atstāju sev pārpalikumu pēc pirkumiem	27	39	19	26	23	30
4) Naudu dod citi radnieki	15	8	19	35	42	26
5) Pats nopelnu	29	39	24	33	42	22
6) Naudu paņemu mājās, neatskaitoties par tās izlietošanu vecākiem	3	5	1	7	6	7

Līdzīgas idejas atklāja cits pētījums (Абрамова, 2000), kurā konstatēja, ka mūsdienu bērni agri iekļaujas aktīvā ekonomiskā dzīvē, bieži iztrūkstot nepieciešamajām iemaņām un zināšanām, kas var radīt nopietnas problēmas. Zēni šajā sakarā izrāda lielāku interesi un lielāku izglītību šajā sfērā kā meitenes.

Uz jautājumu „Cik lielu naudas summu Jūs gribētu nopelnīt pēc skolas?” tika iegūtas atbildes intervālā no 150 Ls līdz 10 000 Ls, ar vidējo summu ~1700Ls, pie kam tā summa sievietes grupā ir par vienu tūkstoti Ls vairāk kā puīšu. Tādējādi vairums aptaujāto skolēnu pēc skolas beigšanas grib saņemt daudz vairāk, nekā viņi ir spējīgi dot citiem.

Jautājuma «Kā Jūs uzskatāt, ko nevar nopirkt par naudu?» atbildes liecina, ka visvairāk izvēlējās „mīlestību” (41% gan Latvijā, gan Krievijā), „veselību” (27% Latvijā, 52% Krievijā) un „laimi” (12% Latvijā, 14% Krievijā), „draudzība un attiecības” (12% Latvijā un 10% Krievijā). Abās valstīs bija respondenti, kas minēja arī „zināšanas, pieredzi, godīgumu, uzticību, dvēseli, jūtas” utt. Atbildi, ka par naudu var nopirkt visu – Latvijā sniedza 3%, bet Krievijā 7%. Abās valstīs tā uzskata vairāk zēni kā meitenes.

Šī uzdevuma pēdējie jautājumi bija saistīti ar nelikumīgu, noziedzīgu un sociāli nevēlamu naudas ieguves veidu. Uz jautājumu „Kā Jūs uzskatāt, vai mūsdienās, lai iegūtu naudu, ir pieļaujami dažādi negodīgi paņēmieni” tika iegūtas šādas atbildes 48% jauniešu sāka „jā” (Krievijā – 33%, piedevām puīši 2 reizes vairāk) 31% jauniešu – „nē” (Krievijā 27% jauniešu, t.sk. meitenes 2 reizes vairāk) un 21% (Krievijā 40%) – nezina, ko atbildēt. Interesanti, ka ja apskata puīšu un meiteņu rezultātus, – tad meiteņu grupā gan jā, gan nē – atbild vienāds skaits, bet puīšu grupā ar „jā” atbild divas reizes vairāk kā „nē”.

Tādējādi Latvijā jaunieši, īpaši meitenes, vairāk atbalsta nelikumīgus naudas ieguves veidus kā Krievijā.

Uz jautājumu „Vai Jūs pats izmantotu negodīgus, noziedzīgus un sociāli nepieņemamus naudas ieguves veidus?,” tika iegūtas šādas atbildes: 52% (Krievijā 59%) jauniešu atteicās šādus paņēmienus izmantot, atbildot „nē”, pie tam meitenes 2 reizes vairāk kā puīši, 17% (Krievijā 9%, t.sk. tikai puīši) jauniešu – atbildēja „jā” un 31% (Krievijā 33%) jauniešu nezina, ko atbildēt. Līdzīgus datus savā disertācijā aprakstīja I.J.Mihailovs (Mihailovs, 2012) norādot, ka izdevīguma gadījumā pašreizējie jaunieši ir gatavi pārkāpt likumu.

Iegūtie dati parāda, ka Latvijā jaunieši vairāk kā Krievijā ir gatavi atbalstīt nelikumīgu naudas ieguvi un pat ir gatavi paši tā rīkoties, īpaši tas vairāk attiecas uz meitenēm. Priecē, ka ir atšķirība datos, ko pieļauj un ko paši darītu. Tomēr tikai 52% jauniešu ir pārliecināti, ka negodīgā ceļā necentīsies iegūt naudu. Kā norāda M.Poltavska (Полтавская, Козлова, Сонина, 2009), ja jaunieši piekrīt tā rīkoties tas norāda, ka šāds uzvedības modelis ir sastopams sabiedrībā.

Krievijas pētījumā (Абрамова, 2000) konstatēts, ka vairums pieaugušo noliedz iespēju lietot sociāli nepieņemamus veidus naudas ieguvei, bet pusaudži pieļauj daudz plašāku paņēmienu izmantošanu naudas ieguvei. Taču ir atšķirība, ko jaunieši pieļauj attiecībā pret citiem un sevi (pie kam prasības pret citiem augstākas; izmantotajām metodēm vairāk jābūt sociāli vēlamām). Šis pētījums Rīgas skolā parādīja pretēju tendenci, ka attiecībā uz negodīgiem naudas ieguves veidiem pret citiem cilvēkiem jaunieši ir pielaidīgāki, nekā pret sevi.

Ekonomiskā uzvedība realitātē bieži atšķiras no optimāli-rationālā uzvedības modeļa. Kā norāda pētnieki, var izdalīt 2 galvenos cēloņus: pirmkārt, zems ekonomisko zināšanu līmenis, bieži vien analfabētisms ekonomiskajos jautājumos; otrkārt, cilvēkos ieaudzinātā orientācija uz stabilitāti, bet ne dinamiku, tādēļ zema adaptivitāte pārmaiņām. (Абрамова, 2000)

Apkopojot M.Poltovskas anketas rezultātus, tika konstatēts, ka vidusskolēnu vidū ir vērojamas dzimumatšķirības monetārajā uzvedībā un attieksmē pret naudu. Tikai Krievijā šīs atšķirības ir vairāk izteiktas. Kā norāda Krievijas pētnieki, šīs atšķirības izpaužas sociālo vērtību līmenī, sociāli-ekonomisko nostādņu līmenī un vidusskolēnu ekonomiskajā uzvedībā.

Lai izpētītu skolēnu kognitīvo un afektīvo attieksmi pret naudu, tika izmantota J.Mahrinas (Махрина, 2006) izveidotā metodika.

Lai saprastu skolēnu kognitīvo attieksmi pret naudu, tika uzdots papildināt teikumu «Nauda man ir». Visas iegūtās atbildes tika kategorizētas. 34% jauniešu atbildēja, ka nauda ir "līdzeklis, lai kaut ko iegādātos", savukārt 26% naudu raksturoja kā „iespējas uz kaut ko”, vēl tika minēts „samaksas veids”, „neatkarība”, „izklaide”, „papīriši” u.c.. 3 skolēni neatbildēja uz šo uzdevumu. Atbildes bija līdzīgas gan zēniem, gan meitenēm. Turpretī Krievijas jauniešu vidū bija lielāka atbilžu daudzveidība, kā arī atšķirības starp puīšu un meiteņu atbildēm: puīši vairāk uzsvēra naudas izdevīgumu ceļā uz karjeru, bet meiteņu atbildes bija vairāk emocionālas, sasaistot naudu ar prieku, baudu. Tādējādi naudas jēdziens vidusskolēniem ir papildīts ar dažādām jēgām. Zēni ir vairāk racionāli, novērtē naudu kā kaut kādu līdzekli ceļā uz veiksmi. Meitenēm naudas jēdzienam ir vairāk emocionāla nokrāsa (Полтавская, Козлова, Сонина, 2009). Kā liecina iepriekš veiktais S. Abramovas pētījums (Абрамова, 2000), jauniešu vecāku paaudze naudu pamatā redz kā līdzekli, lai izvairītos no daudzām ikdienas problēmām, kā arī lietu, kas dod pārlicību un neatkarību. Tādējādi var izteikt pieņēmumu, ka vairums pētāmo jauniešu ir pārņēmuši savu vecāku paaudzes nostāju attiecībā pret naudu.

Tā kā Latvijas izlase tika veidota no skolēniem, kuri savas ģimenes pieskaita pie vidēja ienākuma ģimenēm, tad visi Latvijas rezultāti tika salīdzināti ar Krievijas rezultātiem Taganrogas iedzīvotāju vidū, kas attiecas tikai uz vidēja ienākuma ģimenēm. Latvijā tāpat kā Krievijas pētījumā respondenti ar vidējiem ienākumiem visbiežāk naudu uztver kā „Līdzekli eksistēšanai”.

Ievērojot, ka pētījumi rāda (Фернам, Аргайл, 2006), ka nauda cieši saistīta ar spēcīgām emocijām un visspēcīgākajām jūtām, lai izpētītu attieksmes pret naudu afektīvo komponentu, tika piedāvāts novērtēt, atzīmējot attiecīgā ailē, kādas bāzes emocijas (prieks, pārsteigums, interese, skumjas, dusmas, bailes, kauns, riebums, nicinājums, vaina) vairāk dominē 3 situācijās: kad ir daudz naudas, pietiekami naudas, maz naudas. Tika iegūti šādi rezultāti (skat. 3.tabulu).

Tabulā atspoguļotais liecina, ka situācijā „daudz naudas” gan puīšiem, gan meitenēm visvairāk raksturīgs prieks, pārsteigums, interese. Nav neviena puīša, kurš šādā situācijā izjustu dusmas, un nav nevienas meitenes, kuras izjustu – skumjas vai kaunu. Atšķirībā no Krievijas pētījuma Latvijas jauniešiem situācijā, kad ir „daudz naudas” daudz mazāk raksturīga „vaina”.

3.tabula

Jauniešu emociju saistība ar naudas daudzumu Latvijā un Krievijā (izvēļu skaits)

Young People's emotional relationship with the amount of money in Latvian

Emocija \ Situācija	Prieks	Pārsteigums	Interese	Skumjas	Dusmas	Bailes	Kauns	Riebums	Nicinājums	Vaina	Kopā
---------------------	--------	-------------	----------	---------	--------	--------	-------	---------	------------	-------	------

Daudz naudas

Kopā	35	23	27	3	2	8	1	3	5	3	110
Zēni	17	11	16	2	0	6	1	2	3	2	60
Meitenes	18	12	11	0	2	2	0	1	2	1	50
Krievija	26	12	10	5	6	7	5	5	5	10	91

Pietiekami daudz naudas

Kopā	34	7	26	1	2	3	1	1	1	2	78
Zēni	17	4	14	1	1	1	0	0	0	1	39
Meitenes	17	3	12	0	1	2	1	1	1	1	39
Krievija	24	10	20	5	4	6	4	4	4	9	90

Maz naudas

Kopā	2	6	7	22	12	21	18	9	9	16	122
Zēni	4	5	5	11	9	10	9	4	5	5	67
Meitenes	1	2	4	13	9	12	13	9	5	13	81
Krievija	7	13	14	13	10	11	7	4	2	11	92

Tabulā redzams, ka situācijā „pietiekami daudz naudas” gan puisiem, gan meitenēm visvairāk raksturīgs prieks un interese. Nav neviena puisa, kurš šādā situācijā izjustu kaunu, riebumu, nicinājumu, un nav nevienas meitenes, kuras izjustu – skumjas. Krievijas pētījumā arī dominē prieks un interese. Situācijā „maz naudas” vairāk raksturīgas skumjas, bailes, kauns, vaina un dusmas, t.sk. meitenēm vairāk skumjas, bailes, kauns, vaina, puisiem skumjas, dusmas, bailes, kauns. Atšķirībā no Krievijas pētījuma Latvijas jauniešiem situācijā, kad ir „maz naudas” daudz mazāk raksturīgs „pārsteigums”, „interese”, bet vairāk „kauns”. Līdzīgi kā Krievijas pētījumā arī Latvijas respondentiem situācijā „maz naudas” aktualizējas visdažādākās emocijas (tādējādi ir grūtāk izdalīt vienu dominējošo emociju).

Visi rezultāti tika salīdzināti arī starp zēniem un meitenēm, un tika konstatēts, ka abās grupās visvairāk emociju ir tad, kad ir maz naudas, bet vismazāk emociju – kad pietiekami naudas.

Cilvēka jūtas attiecībā pret naudu ir piesātinātas ar pretrunīgumu. Tā būtību ir mēģinājis izskaidrot J. Hilmans (Hillman, 1982): „mēs vienmēr karojam ar vēlmi, no vienas puses, „noliegt naudu, lai strādātu ar dvēseli”, bet no otras puses „atzīt naudu, lai kļūtu efektīvāks dzīvē””. Viņš domā, ka ja cilvēks šajā jautājumā

grib pavirzīties uz priekšu, tad viņam jāieņem trešā pozīcija, ne „garīga”, ne „materiāla” - jācenšas ieraudzīt naudu kā psihisku realitāti.

Rezultātu kopsavilkums un secinājumi **Summary of the results and conclusions**

Apkopojot iegūtos rezultātus, var izteikt pieņēmumu, ka krieviski runājošu jauniešu attieksme pret naudu ir līdzīga neatkarīgi no valsts un pilsētas, kurā viņi dzīvo. Tādējādi tika apkopots līdzīgais un atšķirīgais Latvijas un Krievijas jauniešiem.

Tādējādi līdzības abās grupās bija šādos aspektos:

- Abu grupu jaunieši savu attieksmi pret naudu novērtēja kā pozitīvu un nebija neviena, kas to novērtēja kā negatīvu;
- Lielākā respondentu daļa ir daļēji apmierināti ar saviem mēneša ienākumiem. Tāpat kā Krievijā Latvijā biežāk patstāvīgi pelna puīši kā meitenes;
- Par nenopērkamām vērtībām jaunieši uzskata „mīlestību”, „veselību”, „laimi”, „draudzību un attiecības”;
- Galvenais ienākumu avots jauniešiem ir vecāku iedotā nauda, ja viņiem to palīdz vai fiksēta summa, ko izsniedz mēnesī;
- Visvairāk emociju ir tad, kad ir maz naudas, bet vismazāk emociju – kad pietiekami naudas. Situācijā „maz naudas” aktualizējas visdažādākās emocijas, un šādā situācijā ir grūtāk izdalīt vienu dominējošo emociju

Atšķirības starp Latvijas un Krievijas jauniešu grupām:

- Ikmēneša summa, ko piedēvē bagātam cilvēkam Latvijā bija 14 reizes lielāka kā Krievijas aptaujā;
- Latvijā meitenes mēnesī tērē vairāk kā zēni, Krievijā zēni norādīja lielākus mēneša izdevumus kā meitenes;
- Latvijā daudz mazāk kā Krievijā naudu jaunieši saņem no citiem saviem radniekiem;
- Latvijā jaunieši vairāk kā Krievijā ir gatavi atbalstīt nelikumīgu naudas iegūvi un pat ir gatavi paši tā rīkoties, īpaši tas vairāk attiecas uz meitenēm.

Kopumā var teikt, ka šajā pētījumā tika konstatēts, ka vidusskolēnu vidū ir vērojamas dzimumatšķirības monetārajā uzvedībā un attieksmē pret naudu. Tikai Krievijā šīs atšķirības ir vairāk izteiktas. Kā norāda Krievijas pētnieki, šīs atšķirības izpaužas sociālo vērtību līmenī, sociāli-ekonomisko nostādņu līmenī un vidusskolēnu ekonomiskajā uzvedībā.

Nobeigumā jāatzīst, ka šis pilotpētījums parāda tikai tendences krieviski runājošo jauniešu vidū, jo raksturo tikai vienas skolas jauniešus, un tas aptver tikai atsevišķus monetāro attiecību aspektus, tādēļ nedod iespēju secināt par monetāro attiecību līdzību vai atšķirību kopumā.

Summary

The described study raises the question about young Latvian monetary behavior. The study aimed to explore, what are the monetary relationships in

minority secondary school in Riga (Latvian), and compare the data with a similar study in Russia. The research question was as follows - what are the similarities and differences between Latvian and Russian youth monetary relations. Theoretical analysis of the various researchers agree on monetary relations and its constituents. Part of the research used the following methods: A.Fernam survey on attitudes to money modified by M.Semenova, survey form developed by the Russian sociologist M.Poltovska; the methodology for researching the monetary relationship of cognitive and affective aspects developed by J.Mahrina. The study sample consisted of 60 one-Riga minority schools classes 11-12 students, of which 30 girls and 30 boys. The study took place in January 2012. The obtained Riga student data were compared with similar studies in Russia in 2006 in Omsk, Volgograd in 2009 and 2008 Taganrog.

The study results showed a trend of Russian-speaking youth attitude towards money is similar regardless of the state and city in which they live. Like the Russian studies showed that the monetary behavior and attitudes towards money among secondary school students, there are gender differences. Only in Russia, these differences are more pronounced. Finally, it should be noted that this pilot study show only a trend in Russian-speaking young people, because only one school was surveyed and it covers only some of the monetary relations.

Literatūra Bibliography

1. Hillman, J. (1982). A contribution to soul and money. In *Soul and Money*. Spring Publications, Inc. Dallas, Texas
2. Jirgena, S. (1999). *Jauniešu pašizjūta un adiktīvas uzvedības izvēle*. Disertācija. R.: LU
3. Mihailova, S. *Nabadzība un nauda: psiholoģisks skatījums*. Iesniegts RSU KF rakstu krajumam 2011.gadā.
4. Mihailova, S. *Izpratne par naudu latviešu sabiedrībā: psiholoģisks skatījums*. Iesn. DU rakstu krāj. 2011.gadā.
5. Mihailovs, I.J. (2012), *Latvijas jaunatnes tiesiskā kultūra: vecāko klašu pamatskolēnu piemērs*. Disertācija. iesniegta uz aizstāvēšanu 2011.
6. Tang, T.L.P. (1999). The meaning of money among mental health workers: the endorsement of money ethic as related to organizational citizenship, behavior, job satisfaction and commitment. Tang, T. L. P., Kim, J. K. *Public Personnel Management*.- Vol. 28.- P. 15.-26.
7. Абрамова, С. (2000), *Деньги как социальная ценность: поколенческий срез проблемы*. СоцИс, № 7. 2000. с. 38.-41.
8. Белицкая, Г. (2003). Особенности отношения к деньгам: деньги как предмет личностного осмысления. *Ежегодник Российского психологического общества: Материалы 3-го Всероссийского съезда психологов*. // <http://selfmoney.narod.ru/rpo.htm>
9. Веселов, Ю. (1995). *Экономическая социология: история идей*.- СПб: С.-Петербург. ун-т
10. Гайворонская, А. (2009) Реконструирование содержание социальных представлений о деньгах у студентов. *Труды Всероссийской научной конференции*. М.: РИЦ МГТУ, с.42.-47.
11. Голубева, Е. (2009). Отношение к деньгам у людей с разным уровнем доходов. *Профессиональное самосознание и экономическое поведение личности: Труды III международной научной интернет-конференции*. Омск: Полиграфический центр КАН, с. 125.-139.

12. Енин, В. (2007). Влияние образа денег на экономическое поведение в юношеском возрасте. *II международная научная интернет-конференция Профессиональное самосознание и экономическое поведение личности*. Омск с.19.-33.
13. Журавлев, А.Л., Купрейченко, А.Б. (2003). *Нравственно-психологическая регуляция экономической активности*. М.: Институт психологии РАН.
14. *Люди и деньги*. (1999). Под ред. В.В. Новикова, С.И. Ериной. Ярославль: ЯрГУ.
15. Махрина, Е. (2006). *Виды и характеристики ценностно-смысловых отношений к деньгам у представителей социономических профессий* / диссертация. Ростов-на-Дону,
16. Мильман, В. (2003). Социально-экономическая ситуация и индивидуальная мотивация. *Ежегодник Российского психологического общества: Материалы 3-го Всероссийского съезда психологов* // <http://selfmoney.narod.ru/rpo.htm>
17. Полтавская, М., Козлова, С., Сониная, М. (2009). Роль денег в современном обществе в оценке старшеклассников (социально-экономический аспект). *Профессиональное самосознание и экономическое поведение личности: Труды III международной научной интернет-конференции*. Омск: Полиграфический центр КАН, с.24.-41.
18. Семенов, М., Дробышев, О. (2009). *Исследование субъективной ценности денег. Современные гуманитарные проблемы личности, организации и общества: Тезисы студенческой секции III международной научной интернет-конференции «Профессиональное самосознание и экономическое поведение личности:»*. – Омск: Полиграфический центр КАН, - с. 6-8.
19. Семенов, М. (2004). *Особенности отношения к деньгам людей с разным уровнем личностной зрелости*. Диссертация. - Ярославль
20. Семенов, М. (2010). Опыт формализованного описания монетарных отношений. *Экономическая психология: актуальные теоретические и прикладные проблемы: материалы одиннадцатой междунар. науч.-практ. конф.* Иркутск: БГУЭП., с.135.-141.
21. Семенов, М. (2009). Опросник для изучения отношения школьников к деньгам. *Профессиональное самосознание и экономическое поведение личности: Труды III международной научной интернет-конференции*. Омск: Полиграфический центр КАН, с.85.-110.
22. Цветков, С., Жилина, Ж. (2003). Особенности инвестиционно-сберегающего поведения жителей средней полосы России. *Ежегодник Российского психологического общества: Материалы 3-го Всероссийского съезда психологов*. // <http://selfmoney.narod.ru/rpo.htm>
23. Фенько, А. (2000). Проблема денег в зарубежных психологических исследованиях. *Психологический журнал*, № 1 – с. 50.-62.
24. Фенько, А. (2000). Дети и деньги: особенности экономической социализации. *Вопросы психологии*. № 2. с. 94.-101.
25. Фенько, А. (2005). *Люди и деньги: Очерки психологии потребления*. М.: Класс.
26. Фернам, А., Аргайл М. (2006) *Деньги. Секреты психологии денег и финансового поведения*. СПб: прайм-ЕВРОЗНАК
27. Хенс, Д., Винер, Д. *Аналитик в бухгалтерии. Деньги как символ и реальность в анализе*.// www.roapinfo.ru/article_01.doc

<p>Sandra Mihailova Riga Stradins' University Dzirciema st. 16, Riga, Latvia E-mail: Sandra.Mihailova@rsu.lv Phone: +371 29144606</p>
--